

НАУЧНА ПРОГРАМА
“ЕВРОПЕЙСКО СОЦИАЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ В БЪЛГАРИЯ”

ПРОГРАМЕН МОДУЛ
„Европейско социално изследване в България: Социално изключване и интеграция”

Екип на програмния модул:

Доц., д-р Лилия Димова – ръководител
Чл. кор., проф., д.с.н. Атанас Атанасов
Доц., д-р Мариана Коцева
Н.с. I ст., д-р Мария Желязкова
Дарина Муслева – технически сътрудник

Съдържание

Анализ на състоянието на изследванията на научното предложение	2
Цели, хипотеза, подход	4
Очаквани резултати от изследванията	5

1. Анализ на състоянието на изследванията по проблема

Неравенствата, бедността, социалното изключване във все по-голяма степен и все по-широки мащаби се превръщат в същностни характеристики на глобализационните процеси, които засягат всички сфери на съвременния икономически, политически и социален живот. Преодоляването им чрез търсене на оптимални варианти за социално включване и интеграция пък са ключови предизвикателства не само за изследователи и учени, но и за авторитетни международни организации и институции. От 2000г. Европейският съюз постави социалното включване в центъра на своите политики – Дневният ред от срещата на най-високо равнище в Лисабон (2000 г.), целите от Ница, развитието на Открития Метод на Координация, ангажиментите за реализиране на Национални планове по социално включване на страните-членки, препотвърждаването на поетите ангажименти на току-що проведенния Съвет под председателството на Люксембург са само част от фокусите към разглежданите проблеми. МОТ, ООН, Световната банка, ЮНЕСКО също все по-широко използват в своите политики концепциите за социалното изключване и интеграция.

Ако дефинирането на бедността има утвърдени, макар и дискуссионни постижения, то за социалното изключване и интеграция не може да се каже същото. Дори преводът на все по-широко утвърждаващото се в Европа понятие *social exclusion* в различни документи в България може да се срещне и като „изолация”, и като „изключване”. Внасянето на теоретична, концептуална и понятийна национално-адаптирана яснота е повече от необходимо и амбицията ни е с този програмен модул да допринесем за това.

Почти непознато преди 20 години, от 90те години на миналия век досега понятието *социално изключване (social exclusion)* добива лавинообразна популярност и става основно в политиките и мерките на Европейския съюз за преодоляване на бедността, за социално включване и социална интеграция. За стартова точка в развитието на съвременната концепцията за *социалното изключване* се счита публикацията на Rene Lenoir *Les Exclus* (1974), в която той установява, че всеки десети гражданин на Франция е „изключен” от икономическото и социалното развитие на страната. (Estivill 2003) Според повечето от съвременните трактовки, понятието *социално изключване* фокусира върху неблагоприятното социално положение на индивидите и групите, което затруднява или прави невъзможно активното им участие в икономическия, социалния, културния и политически живот, отчуждава ги и ги дистанцира от развитието на обществото. (Duffy 1995, Walker& Walker 1997, SEU 1997).

В еволюцията на концептуалните дебати са се оформили две основни теоретични линии, най-вече по отношение на взаимната обусловеност между *бедност* и *социално изключване*. В едната от тях се акцентира върху *различията* между бедността и изключването, като се подчертават редица аспекти и корени на разграничаването им. (Gerda Jehoel-Gijsbers, Cok Vrooman 2004; Estivill 2003) Социалното изключване се разглежда като аспект, като специфично измерение на бедността, което е едновременно и причина, и следствие от живота в бедност. (Sen 2000, Levitas 1996,1998) Другата фокусира върху *сходствата*, без обаче да слага знак за равенство помежду им. По-широкото дефиниране на бедността от ЕС например, съдържа елементи и на социално изключване. Макар да има различия в отделните дефиниции, всички те разкриват социалното изключване като многоаспектно явление. Тази многоаспектност предполага използването не на един

или няколко, а на цяла система от показатели при установяването на обхвата и разпределението на социалното изключване по групи и по региони.

През 1999г. Townsend Centre for International Poverty Research прави един от първите опити за количествено измерване на социалното изключване, прилагайки методология, която позволява международна сравнимост. Изследването *Poverty and Social Exclusion Survey of Britain* разграничава четири основни измерения на изключването: 1) обедняване, или изключване от задоволителни доходи и ресурси; 2) изключване от трудовия пазар; 3) изключване от услуги; 4) изключване от социални отношения. (Levitas 2000). Във Великобритания New Policy Institute и Joseph Rowntree Foundation прилагат батерия от 46 индикатора за измерване на социалното изключване на индивидуално и групово ниво в зависимост от стила на живот. Не ни е известно специално изследване, посветено на социалното изключване у нас, за разлика от сравнително повечето, ориентирани към бедността, към нейната структура и многофакторна обусловеност. Отделни аспекти на социалното изключване, най-вече центрирани около бедността и трудовия пазар, могат да се открият в разработките на П.Е. Митев (2001), Л. Димова (1997, 2001, 2003, 2004), Н.Тилкиджиев (2003), М.Желязкова ((2000, 2003, 2004), М. Коцева(1999, 2000, 2001) и в работите на други колеги.

Институционализирането на проблематиката за социалното изключване в европейски план също е в непрекъснато разширяващи се мащаби. Съществуват и непрекъснато се създават множество академични, неправителствени и правителствени организации и мрежи за мониторинг и анализ не само на бедността, но и на социалното изключване/включване. Сред тях са вече утвърдилите се: International Monetary Fund Poverty Reduction and Growth Facility (PRGF); Network on Poverty Reduction (POVNET); World Bank Poverty Net; European Anti-Poverty Network (EAPN); European Foundation for Improvement of Living and Working Conditions и мн. др. Европейската комисия прилага специална програма за преодоляване на бедността и социалното изключване до 2010г¹, МОТ също разработи иновационна програма, наречена *STEP*, целяща да се бори срещу социалното изключване и да подобрява социалната защита в световен план².

За актуалността на проблематиката и нарастващия интерес към нея свидетелства и фактът, че само във Великобритания (подобна е ситуацията и в Ирландия) функционират повече от 30 институции, включително и към кабинета на премиер-министъра, които се занимават с изследване и разработване на политики за преодоляване на бедността и социалното изключване.³ Townsend Centre for International Poverty Research at Bristol University например, е признат за международен лидер в областта на теоретичните и емпиричните изследвания в тази област.

Социалната интеграция, като един от антиподите на социалното изключване също е предмет на изследователските ни интереси. Най-малко по две причини: защото е сравнително слабо изследвана в контекста на социалното изключване, а също - защото през последното десетилетие е в центъра на политиката на ЕС и на ООН. Макар да привлича вниманието на социалните изследователи повече от век (до голяма степен провокирано от теорията на *Emile Durkheim* за деструктивното поведение и корелацията му със степента на интеграция към обществото), темата за социалната интеграция днес придобива ново звучене. На проведената през февруари 2005г. 43-та сесия на United Nations Commission for Social Development,

¹ http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_inclusion/index_en.htm

² <http://www.ilo.org/public/english/protection/socsec/step/>

³ Social Exclusion Unit, Office of the Deputy Prime Minister, London, SW1E 5DU

повишаването на *социалната интеграция* е един от трите главни фокуса, заедно с овладяването на бедността и повишаване на заетостта в световен план. Социалната интеграция е изведена като приоритет на ООН десет години по-рано в Копенхаген на *1995 World Summit for Social Development*, където в специална декларация страните-членки на ООН се задължиха да изграждат „общества за всички”, в които всеки индивид, всеки с права и отговорности, ще играе активна роля. (*виж General Assembly resolution 51/240 of 20 June 1997, annex, para. 170*).

Институализирането на проблемната сфера на социалната интеграция също е в дневния ред на много европейски държави. В Дания функционира научен център за изследване на социалната интеграция и маргинализацията (Centre for Research in Social Integration and Marginalization), за прибалтийските държави социалната интеграция е изследователски и политически приоритет, в Латвия действа център за социална интеграция (Center of Social Integration) и има дори ресорен министър - Special Assignments Minister for Social Integration.

В научно-изследователския проект “European Social Survey (ESS)” са заложили няколко емпирични индикатори за измерване на социалното изключване и интеграция, което гарантира изготвянето на международни сравнителни анализи. Целта на проекта обаче е по-широко обхватна, поради което проблемите на социалното изключване и интеграция са по-скоро само докоснати, а не се цели задълбоченото им проучване. Ето защо си поставяме за задача на базата на европейския опит да разработим специален блок от индикатори и променливи за измерване и на методически подходи за анализ на социалното изключване и интеграция в България, но в европейски контекст.

2. Цели, хипотеза, подход

Основната цел на програмния модул е на базата на емпиричната информация от ESS и на специално разработена система от показатели за наблюдение и количествено измерване, да разкрие националния и европейския контекст на социалното изключване и интеграция в България. Чрез прилагането на модерни методи и техники на изследване и анализ ще бъде представен за публичен дебат дълбочинен многофакторен анализ на състоянието, аспектите, измеренията, детерминантите и последиците от социалното изключване и интеграция както в индивидуален, така и в социално-групов план в национален и европейски контекст.

Програмният модул си поставя и следните **подцели**:

1. В *теоретичен аспект* - да допринесе за теоретико-концептуалното изясняване на понятията социално изключване и социална интеграция, на взаимовръзките между тях, както и на националните и европейски културни специфики при дефинирането им.

2. В *методологичен аспект* - да разработи и операционализира система от индикатори за измерване на социалното изключване и интеграция, съответстваща на европейските изследователските стандарти и съобразена с българската специфика.

3. В *практико-приложен аспект* - да разработи препоръки за усъвършенстване на политиките за овладяване на социалното изключване, както и за прилагане на ефективни механизми за социална интеграция въз основа на трансфер на опит от европейски политики и практики.

Основната ни **хипотеза** е, че и в национален, и в европейски контекст социалното изключване е многоаспектно явление, което се проявява под различни форми и се поражда както от личностни социално-демографски характеристики, така и от кумулирания ефект на негативни събития в индивидуалните жизнени истории, а също и от по-обща социално-икономически фактори. Независимо от национално-

културните специфики, съществуват редица сходства с европейските страни в типовете и обхвата на социалното изключване, както и по отношение на факторите, водещи до изпадане в и излизане от ситуации на социално изключване. Социалната интеграция е една от ефективните посоки за преодоляването на социалното изключване и за установяване на „общество за всички“.

Спомагателни хипотези:

- Социалното изключване се проявява в различни форми като често се наблюдава ефект на мултипликативна неравностойност, т.е. едни и същи индивиди преживяват едновременно няколко форми на социално изключване.
- Основните причини за социалното изключване у нас се свързват с бедността и ниските доходи, с безработицата и неравностойното положение на пазара на труда, с ниското образование, а също и с икономическата изостаналост и географската отдалеченост от административни и културни центрове.
- Социалното изключване е междугенерационен проблем, както и резултат от акумулиране на негативни събития в живота на индивидите.
- Социалната интеграция е резултат както на създаването на политически и социално-икономически, така и на културни предпоставки в национален и европейски контекст.
- Социалната интеграция в европейски контекст е в тясна зависимост от прилагането на стратегическия подход на equality mainstreaming.

Подходът за постигане на заложените изследователски и аналитични цели е комплексен и поетапен и стриктно съобразен с научно-изследователския подход на ESS. Предвиждаме провеждане на качествено изследване за съставяне, операционализиране и верифициране на система от социални индикатори за изследване на социалното изключване и интеграция. Предвиждаме също количествено измерване на обхвата и дълбочината на фокусираните от модула проблеми чрез национално представително изследване, което ще бъде проведено в общите рамки на програмата при спазване на методиката и изследователските стандарти на ESS, като към основния изследователски инструмент на ESS включим допълнителен блок от въпроси. При обработката и систематизацията на емпиричната информация от ESS ще бъдат приложени модерни статистически методи, които ще позволят да се изготвят многофакторни дълбочинни анализи на социалното изключване и интеграция както в национален, така и в сравнителен европейски контекст.

3. Очаквани резултати от работата по модула

Очакват се следните резултати от работата по модула:

- *Усъвършенствана методология* чрез: 1) Система от индикатори за изследване на социалното изключване и интеграция, която ще предостави възможност за наблюдение и мониторинг на динамиката на явленията и процесите; 2) Унифициране на методите, стандартите и техниките при провеждане на количествени представителни социални изследвания в европейски перспектива; 3) База от достоверни качествени и представителни количествени данни за социалното изключване и интеграция, която подлежи на допълване и изграждане на динамични редове.
- *Научен обмен* чрез: 1) Участието на български екип в най-престижния социален изследователски проект на Европа (ESS) и принос към изграждането на европейска банка от социални данни; 2) Трансфер на опита на водещи европейски изследователи и учени в областта на изследванията и анализа на

социалното изключване и интеграция; 3) *легитимиране на българските постижения* пред европейската академична и научно-изследователска общност.

- Провокиране на *публичен дебат* по темата чрез: 1) Разпространение на резултатите чрез website, медийни изяви, периодични и научни публикации; 2) Участие в разработката и публикуването на научна монография, обща за цялата Програма; 3) Специален семинар за представяне на монографията и резултатите от модула и програмата.
- *Професионално развитие* на членовете на научния екип, на изследователи и преподаватели в университети и висши училища, на студенти, докторанти, дипломанти, магистри и бакалаври от областта на социалните науки, чрез превръщане работата по модула и по ESS в квалификационна школа, даваща ценна възможност за овладяване на модерни европейски стандарти за провеждане на социални изследвания и разработването на многофакторни анализи на национални и международни сравнителни данни.
- *Социални ефекти* чрез набор от политически препоръки за противодействие на социалното изключване и повишаване на социалната интеграция в българското общество в процеса на евроинтеграция, което ще даде широки възможности за формулиране на приоритети и насоки на съответни социални политики в европейския контекст на стратегическия подход *equality mainstreaming*.